

Christian Jouhaud

Az önéletírás mint közvetlen történelem.

Marie Dubois, XIV. Lajos lakájának önéletírása

[Bevezető

1997 januárjában jegyezték be az Ecole de Hautes Etudes en Sciences Sociales keretén belül a Történeti Kutatások Központ és a Sorbonne Paris3 támogatásában a *Groupe de Recherches Interdisciplinaires sur l'Histoire du Littéraire* [Az irodalmi jelenség történetének interdiszciplináris kutatásai] csoportot. Az alapítószöveg szerint a GRIHL megalakítását az tette szükségessé, hogy a történészek között az irodalmi jelenséget érintő kutatások hordereje, legitimitása mind nagyobb lett. A GRIHL tehát nem az irodalmárok társadalomtudományokhoz való közeledésének kísérleteire kíváncsi, hanem történészek, társadalomtudósok irodalmi jelenségre vonatkozó kutatásait fedi. A csoport kutatásai hármas irányultságúak: 1. az „irodalmisságra” mint társadalmi és társadalmi-politikai valóságra, s ebben az irodalmárok, irodalmi intézmények, az írás-, fogadtatás-, és kiadás praxisának történetére vonatkoznak; 2. az irodalomra mint értékre és diszciplína tárgyára kíváncsiak, ezzel az értelmiségiek és esztétikai produktumok „irodalmissulásának” történetét érintik; 3. azon szemléletmódok történetéhez tartoznak, mellyel az irodalmak a rajtuk kívüli valósághoz fordulnak, s hatékony elbizonytalanítással e valóságok másfajta „felfedezését” teszik lehetővé (ily módon megidézhető a hatalom, a filozófia stb. irodalmi története).* A kiindulópontokból az irodalmi jelenség nagyon tág felfogása következik, mely az írás mint kulturális praxis használatának mindenfajta eredményét felöleli. Ebből két következmény származik: 1. az irodalom fogalmából nem rekednek ki a történetileg változó irodalomfogalmak által kiszorított jelenségek. 2. a költői

* Ennek a kutatási iránynak egyik legjelentősebb eredménye Dinah Ribard *Raconter Vivre Penser. Histoire(s) de philosophes 1650–1766* című kötete (Collection Contextes. Vrin–EHESS, 2003). Ez a munka azt a francia irodalmat tekinti át a címben jelölt periódusból, mely a filozófus meghatározására, a megfelelő filozófusi életvitel és életrajz megszerkesztésére vonatkozik. Ez a korpusz, nyilván, kívül esik a klasszikus filozófiatörténet érdeklődési körén, viszont igencsak alkalmas arra, hogy a filozófia és a filozófus franciaországi státuszára világítson rá az újkorban.

vagy szerzői státusz nem lesz a mű irodalmiként való megítélésének, illetve visszafordítva, a mű irodalomként való megítélése a szerző hivatásos irodalmárként való megítélésének kritériuma.

A három vázolt kiindulóponthoz társult az elmúlt négy évben az írás és cselekvés közötti viszony elgondolásának szükségessége. A csoport által tartott szemináriumokon ez a kérdésfeltevés olyan közös kiindulópont, mely az egyes kutatók által vizsgált források megközelítési keretét adja. Az írás és cselekvés közötti viszony lehetőségei közül (a cselekvéssel azonosított írás, a cselekvés mint írás, az írás mint cselekvés, a cselekvésre vonatkozó, annak valamilyen forgatókönyvét nyújtó írás, a cselekvést előkészítő írás stb.) programszerűen egyet sem tüntetnek ki. Mégis valamiféle konszenzus alakult ki arra nézve, hogy a cselekvéssel azonosított írás hipotézise vezethet leginkább eredményre a kiindulópontként vázolt kutatási irányok ismeretében.

Az azonosítás több értelemben is elgondolható. Egyrészt úgy, hogy az írás eredményeként létrejött szöveget az írás társadalmi érdekek megvalósulását célzó használatára kíváncsian olvassuk, ezzel címválasztások, retorikai eljárások, kiadási stratégiák értelmezhetőek a szöveg mikrokontextusához tartozó lokális jelentésekre vonatkozó forrásanyag bevonásával. Másrészt az íráshasználó társadalmi státuszkérdéseinek, identitásproblémáinak összefüggésében közelítünk az irodalmi jelenséghez, mellyel olyan kérdések tisztázhatóak, hogy mit jelentett mai szemmel irodalomnak ítélt szövegeket termelni olyan korokban, amikor nem létezett hivatásos irodalmári szerepkör és a társadalmi státusz másfajta szereplehetőségei között kapott helyet az írói, szerzői is. Harmadszor az írás mint papírra vetés, értelmiségi tevékenységgyakorlás is számottevő szerephez jut, hiszen nem mellékes az, hogyan illeszkedtek a kulturális gyakorlatok az egyének heti órarendjébe, idejüknek és napjaiknak melyik és milyen részét szánták ilyesmire, illetve milyen motivációkra hivatkozva tették ezt. A csoport tagjai által gyakorolt módszertani eljárást úgy lehetne leírni, mint a kontextualizációs eljárásokra való fokozott odafigyelés, illetve a lokális kontextualizációk iránti preferencia. Nyilván itt a mikrotörténetírással rokon területet feltételezhetünk, azonban ez utóbbi szűkebb vagy tágabb értelemben egyaránt vehető irányzat társadalomtörténeti paraméterekben megfogalmazott „szabad mozgástér” és „tipikusan egyedi” posztulátumai itt nem érvényesek. A kutatásokat két historiográfiai örökség határozza meg döntő módon, a 17. századi reprezentáció természetével és formáival foglalkozó Louis Mariné, illetve a pszichoanalízis és történetírás ötvözésére vállalkozó és szintén döntően 17. századi forrásokkal dolgozó Michel de Certeau-é. Illetve a csoport tagjai között is a 17–18. századra vonatkozó kutatási témák

vannak túlsúlyban. A GRIHL 2003-ban *De la Publication* címmel közös kötetet adott ki a Fayard kiadónál, mely a kiadás kulturális gyakorlatának néhány 17–18. századi francia példáját társadalmi cselekvésként elemzte.

Christian Jouhaud a GRIHL alapító tagja. Kutatási horizontját olyan általános terminusokkal írhatjuk le, mint: a 16–18. század társadalom- és politikatörténete; a 17. századi francia politika-, társadalom- és kultúrtörténet; a 17. századi pamfletirodalom története; irodalom és történetírás viszonya; a 16–18. század történetírásának története. A 17. századi Franciaország politika- és kultúrtörténetére vonatkozó monográfiák társszerzője volt, három önálló kötete pedig a francia 17. századdal kapcsolatos. Az 1985-ben megjelent *Mazarinades: La Fronde des Mots* című kötete (Collection historique. Aubier, Paris) a Mazarinnek címzett pamfletirodalom történeti feldolgozása, melynek premisszája, hogy ennek a szövegtípusnak az esetében az írás politikai cselekedetnek számít, innen a cím metaforája: a szavak Fronde-ja. A csoport kollektív kutatásaiban érvényesített problematikának itt van az egyik eredője. Az 1991-ben megjelent *La Main de Richelieu ou le pouvoir cardinale* [Richelieu keze avagy a bíborosi/ kardinális hatalom] (Gallimard, Paris) a Richelieu-re vonatkozó historiográfia feltételezéseit és eljárásait tekinti át. Legfrissebb kötete, a 2000-ben a Gallimard NRF sorozatában kiadott *Les pouvoirs de la littérature. Histoire d'un paradoxe* [Az irodalom hatalmai. Egy paradoxon története] című, mely arra vállalkozik, hogy a Francia Akadémia 1635-ös alapításában részt vevő irodalomárok politikai társadalomtörténetét megírja. A könyv két központi kérdést vet fel: 1. Az irodalom szociális, történeti és politikai tényezőinek vizsgálatában mit kell előbbvalónak tekintenünk: az irodalmat-e vagy az irodalmárokat? 2. Az ágensek nézőpontját rekonstruálni akaró történész hogyan, milyen források segítségével, a források milyen közegben való elhelyezésével bírhatja vallomásra a múlt leple alatt eltűnő személyeket? A könyv öt esetelemzése írói karriereket, csoportstratégiákat, identitáskérdéseket elemez, miközben az első francia irodalmi mező problematikuságára mutat rá: „Egy hosszú függetlenedési folyamat erős függőségi periódussal és a régi függetlenségi formákról való lemondással kezdődött el” – állítja Christian Jouhaud (Jouhaud 2000: 367). A kötet irodalom és politika rendszereinek közel kerüléséről és e közelség veszélyeiről szól. Illetve azokról, akik ezeknek a veszélyeknek kitétek magukat és hasznot húztak vagy kudarcot vallottak vakmerőségük miatt. Harmadrészt pedig arról az irodalomról, mely definíciós harcok tárgya, mégis megelőzi annak a fórumnak a vitáit, melyben meghatározásáról döntenek.

A kötetek bemutatásából körvonalazódó kutatási irányok a Christian Jouhaud által tervezett két következő önálló munkában is visszatérnek: az egyik, a szorosabban 17. századra vonatkozó, a Franciaország történetében nagy jelentőséggel bíró 1630 novemberében lezajlott „journée des dupes”^{**} története, mely az esemény léptékének és hatásainak rekonstrukcióját kísérli meg úgy, hogy közben a téma historiográfiai kisajátításait is elemzi. A másik kötetterv a „francia 17. század” mint historiográfiai konstrukció leírását nyújtaná. A historiográfiai és forráselemző tendencia tehát folyamatosan egészíti ki egymást Christian Jouhaud munkáiban.

Keszeg Anna

Az autobiografikus szöveg problematikájának megközelítéséhez talán művinek tűnő kiindulópontot választottam. Hol húzódik a történetben részt vevő szereplő vallomása és a történetírás közötti határ? Nyilvánvalóan azt is feltételezhetjük, hogy ilyen határ nem is létezik. De az, hogy létezését csak hipotetikusán állítjuk, máris megváltoztathatja egy adott szöveg megítélését. Vallomás és historiográfia feltételezett határának kérdését a következőkben arra fogom felhasználni, hogy újragondoljam a közvetlen történelem problémáját, vagy még inkább azt, hogy mi a közvetlen történelem közvetlensége. Ezért a szóban forgó közvetlenség kapcsán nem árt valamit tisztázni. E közvetlenséget ugyanis a cselekvés és annak története közötti időbeli közelségként szokás meghatározni (a közvetlen történelem ebben az összefüggésben a *jelen idő*nek nevezett időbeliség története). De a közvetlenségnek sokkal pontosabb, bár elvontabb leírása is lehetséges, mint a közvetítés nélküli kidolgozottságé, ahol semmi sem ékelődik a cselekvés és a cselekvés története közé. Azt nyilván el kell ismernünk, hogy ez a fajta közvetlenség fellelhetetlen, hiszen valami mindig közbeékelődik. Viszont azt is el kell fogadnunk, hogy itt az ágens egyszersmind narrátor is. Ebben az esetben pedig a vallomásként meghatározható szövegek megítélésének történeti nézőpontja alakítja át e szövegeket történetírássá: a narrátor-tanúra úgy tekintünk, mint saját vallomásának előállítójára.

^{**} „Journée de Dupes” Franciaország történetében 1630. november 11. XIII. Lajos 1630 szeptemberében egy öt Párizstól távol tartó lyoni betegeskedése alatt anyja, Marie de Médicis és felesége, Anne d’Autriche hatására ígéretet tesz Richelieu hatalmának megcsónkítására. A novemberi dátum arra a napra vonatkozik, amikor XIII. Lajos először szembesül Richelieuvel és ez utóbbi meggyőzte a királyt arról, hogy nélküle a királyság kormányzása szinte lehetetlen. Ez a nap lett a Richelieu-féle hatalom megerősödésének a napja.

Gondolatmenetem kiindulópontjaként egy esetet, vagy még inkább egy eset három rövid összetevőjét választottam. A Vendôme-i járás¹ egy kislemezesének kéziratáról („naplójáról”, „memoárjairól”) van szó, aki XIII. és XIV. Lajos királyok belső lakája volt, és 1601 és 1679 között élt. Marie du Bois-nak hívták.² Az emlékirat szövegét 1936-ban adták ki és gyakran olvasták XIV. Lajos udvarára vonatkozó vallomásként. Mit változtat azonban a kérdésen, ha Marie du Bois-ra nem úgy tekintünk mint a király közvetlen környezetében történtek tanújára, hanem önmaga és korszaka történetírójára? Ebben a vonatkozásban Du Bois írásmódjának az a tulajdonsága lehet igen szembeötlő, hogy jelenlét-effektusokat hoz létre: elbeszélésének bizonyos összetevői olyan hatást keltenek, mintha „láthatóvá tennék” azt, amiről beszámolnak. Mint ahogy Daniel Arasse leírásában a festmény egy részlete a maga történeteivel arra bír, hogy osztozzunk „a festmény, a festő vagy éppen magának a festés aktusának” (Arasse 1996: 7) intimitásában, úgy a mi esetünkben ez az intimitás „az elbeszélés által reprezentált helyszínnel, a tapasztalás közben megragadott szerzővel vagy pedig magával az írás aktuálával” áll fenn. A jelenlét-effektus úgy értendő, mint ami a múltbeli igazságot mint egy (kis) eseményt jeleníti meg; mégpedig kettős értelemben: mint egy történés alakzatát és mint az azt reprezentáló aktust. Ebből pedig nem az következik, hogy a ránk hagyományozódó szöveget egy szavakban megragadott múlt nyomaként kellene felfognunk. Hanem éppen úgy, mint egy múltra vonatkozó, máig fennmaradt előállítás – más szóval egy történetírói aktus – nyomát, amely részben megsemmisült, de bizonyos módon mégis aktív. Az írás által ily módon megragadott és újjáalkotott valóságot éppen maga az írás közvetíti továbbra is az általunk elvégzendő megfejtések termékenységére felé. Du Bois történetírásként felfogott vallomásának ereje tehát mindenekelőtt abban áll, hogy ez a történetírás képes arra, hogy tanúvá váljék. Előre kell bocsátanom azt a feltételezést is, hogy ez a diszkurzív erő

¹ A Loire völgyében található. (A ford.)

² A Marie mint férfinév már a 17. században is furcsa volt. Du Bois is magyarázkodik miatta: „[1649 szeptember 19-e] reggelén jelen voltam a király ébredésénél és a király mindenkitől megkérdezte a nevét; éppen öltözött, amikor én beléptem, és az enyémet is megkérdezte; mondtam, hogy Marie-nak hívnak. De Rodès és De Maupieu urak, az első királyi nevelő és az udvari lelkész megkérdezték, miért viselem a Marie nevet. Azt feleltem nekik, hogy mára már halott apám, nem tudván felnevelni gyerekeit [ti. gyerekei korán meghaltak], ígéretet tett a Szűznek, hogy az első gyermeket, legyen az fiú vagy leány, Marie-nak fogja keresztelni, és ahogy anyám terhes lett velem, ez okból kifolyólag apám már anyám méhében a Szűznek ajánlotta életemet” (Du Bois 1936: 139). A kézirat lelőhelye: Indre-et-Loire-i megyei Levéltár, 1J 1167. [A memoár idézett részleteinek fordítása szintén tőlem, K. A.]

egy olyan politikai értelmezéshez vezet, amely szövegszerűen ugyan nem fejeződik ki, de megragadható az írás aktusaként: az írás így tekintett aktusa politikai aktussá válik.

1.

A 17. század közepe *Fronde*-nak (1648–1653)³ nevezett nagy politikai krízise mind az udvarban, mind pedig otthonában érintette Marie du Bois életútját. 1648 júliusában indult el királyi nemesi szolgálai teendői teljesítésére. Ez utóbbira kiváltságlevelet szerzett. Majd pedig jogot arra, hogy a nyári szálláson teljesítsen szolgálatot – ez a feladat egyébként soha vissza nem térő lehetőség volt számára.⁴ Három hónapot töltött az udvarnál Párizs, Rueil⁵ és Saint-Germain-en-Laye⁶ között. E szolgálati periódus „apró furcsaságainak” elbeszélése a Grandmaison-féle kiadás ötvennyolc oldalát foglalja el. A szöveg utolsó nyolc oldala, egy látszólag mellékes részlet, mely egy Rueil-ből Saint-Cloud-ba⁷ való utazást, valamint egy Mont-Valérien⁸ felé tett kitérőt mesél el, és egy váratlan és intenzív megjelenítési fogással él. A Du Bois szeme előtt kitarulkozó látvány magával ragadja olvasója képzeletének pillantását is.

Szeptember 19., pénteki nap, miután a király megebédelt, lóra ültem, hogy Saint-Clou-ba menjek megköszönni Moranger-Barillon asszonynak a kinevezést, amit tőle kaptam; kitérőt tettem Mont-Vallérien felé, ahol, miután elmondtam imáimat a templom kapuja előtt, a már jól látható Párizs felé fordultam. Azonban azt is látnom kellett, hogy a jó atyák ugyanezen keleti oldalra három magas keresztet helyeztek, amelyeken világosan lefestve és kifaragva három megfeszített ember volt látható; középen az Örökkévaló Atyával beszélő Isten kegyelemmel és fenséggel telve, magasabb és előke-

³ Különböző társadalmi rétegek kormányzatellenes mozgalmi Franciaországban a 17. században. Nevét a párizsi utcagyerekek parittyájáról kapta. (A ford.)

⁴ A királyi nemesi szolgák felváltva töltötték be az élestár vezetője, a pohárnok és a főkamrás szerepét. A kiváltságlevél megszerzése még nem jelentette a szolgálat kimondott teljesítését, és bérezés is csak akkor járt érte, ha e kijelölés megvolt.

⁵ Rueil-Malmaison Hauts-de-Seine kerület székhelye, Párizs keleti külvárosa a Szajna közelében a Mont Valérien lábánál. (A ford.)

⁶ Yvelines járás székhelye Párizs keleti részén a Szajna bal partján. Már a középkorban királyi palota állt itt.

⁷ Hauts-de-Seine járás, Párizs keleti külvárosának székhelye. (A ford.)

⁸ A Szajna bal partján, Párizstól keletre található 161 m magas hegy, erődítménnyel. (A ford.)

lőbb a többieknél; a bal oldali lator ravasz és csúnya volt, mint egy ateista, és átkokat szórt Jézus-Krisztus fejére, de a jó, a mi imádott Jézusunk jobb oldalán levő lator arcáról olyan elégedettség és nyugalom sugárzott, hogy világosan látszott, hogy az Isten-Embernek a szavai, aki azt mondta neki, „Még ma velem leszel a Paradicsomban”, már itt a keresztfán eltöltik azzal a boldogsággal, mely megígértetett neki. Térdre borultam a keresztre feszítettek előtt és bal kezemmel tartva lovam kantárszárát, szerény imát intéztem Istenhez, s amint végeztem, egy közülük való szerzetes járt arra, aki ahhoz a remetéhez ment, akit én is kerestem; felemelkedtem és ettől a szándéktól vezérelve a nyomába indultam (Du Bois 1936: 137–139).

A narrátornak csak néhány óra áll rendelkezésére a királynál teljesítő szolgálat két időpontja között: hogy látogatást tegyen Saint-Cloud-ba és Mont-Valérienbe. Lovon érkezik a templom elé, megfeszített lovaglás után, imádkozik egy percig, és a „jól látható” Párizs felé fordul. És ekkor a három kereszt látványa teljesen elragadja. A narráció, mely összekeveri a reprezentáció (a szerzetesek által emelt kálvária) és a reprezentált (a Passió) idejét, rájátszik az idősíkok összevegyítésére: Krisztus és a latrok jelen vannak. A király inasának írása az Írás idejére néz. A „bal kézben tartott kantárszárral” elmondott ima múltó ideje a Passió evangéliumi idejében kitágul. A bal kézzel tartott kantárszár részlete nagymértékben hozzájárul ehhez a kitáguláshoz: *képi látványt nyújtva*. A narrátort a kereszt előtt leborulva ábrázolja, amint éppen belép a Passió reprezentációjába, mint egy templombeli képen. Du Bois a Mont Valérien-kálváriája faragott keresztjeinek erőteljes látványából származó tapasztalatát közvetíti tehát egy részlet intenzív vizuális effektusai által, mellyel minket, három és fél századdal későbbi szemlélőket, imája tablóképének nézőivé tesz. A „közülük való szerzetes” – aki éppen arra jár – és az idézett dialógus lépteti ki Du Bois-t a képből, és hozza vissza a történet idejébe, ami számunkra a „barokk vallásosság” ideje.

Ebben a részletben számomra az a legmegdöbbentőbb, hogy az írás által produkált jelenvalóság-effektusnak mennyire hosszú a tartama. Ezt a fajta jelenvalóságot éppen azáltal lehet felfogni, hogy hosszú távon is működőképes. S hogy azt egy pillanatra kimerevítsük, a retorika olyan fogalmai által írhatjuk le, mint az *ekphrasis*,⁹ a hypotipózis, vagyis az az alakzat „mely

⁹ Idézzük Daniel Arasse kommentárját: „[a szemléltető dicsőítés] retorikájának alapelve abban áll, hogy a kép leírásának, ennek az átlagos iskolai gyakorlatnak, »a szemünk elé kell helyeznie a hiányzó képet; és ezt csakis a részletek érzékeltetésével teheti meg...”(Arasse 1996: 142).

leír, a szemeink elé helyez egy dolgot”. Bizonytalan alakzat, mely csak úgy létezik, ha *hic et nunc* akként ismerjük fel. Hatásösszetevőinek létrejöttéhez egyszerre kell látnunk a narrátor Du Bois-t (a kálváriát), illetve a (bal kezében a hámot tartó) szemlélő Du Bois bennünk létrejövő vízióját. Irodalmi effektus ez, mely olvasóját nézőként (vagyis közönségként) hozza létre minden címzetti elvárástól függetlenül. Ugyanakkor viszont olyan helyet biztosít számára, ahonnan a tekintet az azt elragadó kálvária látványába befeledkezett imádkozó emberen állapodik meg.

Ez a megállapítás közelebb vezethet ahhoz, hogy e szöveg sajátos erejét körvonalazzuk. A rá irányuló figyelmet és a vele való találkozás alkalmát „történeti dokumentum” volta szolgáltatja; tehát az, hogy mielőtt ötven évre el-, majd pedig feltűnt volna egy dokumentum-lerakatban, elveszett kéziratként tanúskodva utazott az időben művelt kiadójáig – egy Indre-et-Loire-i levéltárosig –, és így dokumentumként és forrásként mutattak rá referencialitásának azonnaliságára és evidenciájára. A kritikai kiadás pillanatáig olvasó nélküli szöveggént való létezése, számadáskönyv-jellege, a helyesírás és központozás részleges modernizálása által sem eltűnő archaizmusai, a várakozás és a minket a szöveggel kapcsolatba hozó gesztusok ellehetetlenítették az irodalmi olvasást (ez alatt azon szövegek olvasását értem, melyek élve érkeztek el hozzánk). És habár kitér az elbeszélés elől (ne feledjük, hogy történetesen egy kitérő elbeszéléséről van szó), itt egy adott jelenlét jelentkezik, és ragad magával. Abban a pillanatban, amikor egy történeti jelenlétet (egy jelen nem levő jelenlétet, mely csak hiányként értelmezve lehet értelmes) keresünk, és egy elveszett *ethos* rekonstruálásán és megértésén dolgozunk, egy aktuális *pathos* varázsol el minket. És ez a *pathos* egy olyan részlet hatása alatt jelenik meg, mely egyben a keresett *ethos* igazságeffektusa: például, hogy hogyan tarja Du Bois a lovát (mely egyébként a megtett utat és az utazó társadalmi státusát jelzi) imádkozás közben. Azt látjuk tehát, hogy egy ökonómiájukban és megélt elrendeződésükben ismeretlen cselekedetek közé ékelődő, többé vagy kevésbé szándékolt írásaktus, megőrzi arra vonatkozó erejét, hogy minket közönségként a maga effektusainak címzettjeivé tegyen. Még akkor is, amikor történészként közeledünk hozzá (vagyis olyan olvasóként, aki képes effektusait azonosítani anélkül, hogy alájuk rendelődne, vagy legalábbis anélkül, hogy azok félrevezetnék). Így tehát egy tapasztalat időbeliségébe kerülünk. Pedig értelmeznünk kellene azt, vagyis nekünk kellene megismerő diskurzusunk rabjául ejteni az elmesélt tapasztalatot. A konfúzió, amely a lova kantárját bal kezében tartó Du Bois ideje és aközött a mulandó pillanat között támad, amelyben megpillantjuk

őt, annak a tévedés-tapasztalatnak a gyümölcse, mellyel Du Bois a Passió idejét és az ima idejét cserélte fel. Az elbeszélés sajátos időbelisége, melyen az adott történetet víziójává alakító nyelvi aktus halad keresztül, Du Bois elbeszélésének sajátos időiség-tapasztalatára tesz figyelmessé. És arra sarkall, hogy ezt a figyelmet még akkor is fenntartsuk, amikor a jelenlét-effektus már megszűnt.

Mialatt engedelmeskedik a benne az „udvaroncot” felismerő szerzetesnek, Du Bois Mont Valérien-i kitérőjének végéhez közeledik: látni fogja a „remetét”, aki hét éve nem lépett ki cellájából. Mont Valérien-ben Párizsért imádkoznak. A 16. század vége óta laktak itt remeték, és 1634 óta – ekkor mindössze tizennégy év telt el azóta – egy Hubert Charpentier (1565–1650) nevű volt ligapárti¹⁰ nemes által létrehozott világi papi rend telepedett itt le: „a kálvária papjai”, akik zarándokhelyet alapítottak és nagy munkálatokba kezdtek (egy templom és egy óriási keresztút építésébe). A szerzetesrend lelkigyakorlatosokat fogad és missziót teljesít a parókiákon. 1648. szeptember 14-én, Du Bois előtt öt nappal Ausztriai Anna jött át Rueil-ből. Meglátogatta a „remetét”, aki „térden állva esedezett előtte bocsánatért Párizs lakói nevében”. Du Bois ezeken a nyomokon halad. Mont Valérien-i látogatásának történetében nem mond erről semmit, valamivel korábban viszont említi. Azonban amikor a „jól látható” Párizs felé fordul, az olvasó tudja, hogy ez a vízió az (alig három héttel korábbi) augusztus 26–27–28-i barikádos napok eseményeire utal, e lázas napokra, melyekről korábban ezt írta: „Párizs oly félelmetes erő, hogy százezer embert tudna talpra állítani csak azért, hogy elérje, amit akart [...]. Párizs ereje felbecsülhetetlen.”

Mont Valérien-be öt nappal a királynő – akitől a „remete” bocsánatot kért a város nevében – és három héttel a barikádok után érkeznek. Du Bois hívó emberként látogat meg egy olyan helyet, ahol Isten dicsősége Párizs feletti uralmában mutatkozik meg, ahova a királyné őfelsége ugyanazt a „teljesen látható” panorámát érkezett megnézni. Mintha szellemileg uralni akarná a párizsi *Fronde* eseményeit. Ezáltal Du Bois a jelen tapasztalatában, az aktualitás próbájának kitett szellemiség lebegő időbeliségében, egy hasznos látogatás útvonalán haladva fogja érzéklni azt, ahogy az esemény

¹⁰ A Liga a 16. századi francia vallásháborúk folyamán alakult szélsőséges katolikus frakció volt, mely azzal az ürességgel, hogy a katolicizmust védelmezi a hugenották ellen, a törvényes francia királyt akarta Spanyolország és az inkvizíció segítségével trónjáról letaszítani s a reakciós Guise-hercegeket juttatni a francia trónra. A Liga mesterkedéseinek IV. Henrik, a franciák egyik leghaladóbb szellemű uralkodója vetett véget. (A ford.)

rendezetlen ideje felszívódik a teológiai-politikai rendbe. Abba a rendbe, amelyhez a király testével való napi szolgálói kapcsolata révén ő maga is tartozik.

Ennek a szerepkörnek a sajátos időisége teszi lehetővé ittlétét. A szolgálati nap és a nyári szállás időbeosztásának ritmusában megy el Saint-Cloud-ba köszönetet mondani jótevőjének, akinek közbenjárása lehetővé tette a „kinevezés” megszerzését. Vagyis a királyi bérhez való hozzájutást, ezt a – főként ebben a zűrös periódusban – igen jelentős megvalósítást, mely az Állam szinte teljes csődjének pillanatában nagy kézügyességet, tapasztalatot és stratégiai intelligenciát követel. Jobbnak kell lenni a többieknél és azt is el kell érni, hogy kézpénzben és ne kincstári értékjegyben kapjuk meg bérünket. A Mont Valérien-i kirándulás e megnyert csata kimondottan társasági idejébe íródik. Marie Du Bois-nak e szent hely felé tett kitérője annak a társadalmi térnek a cselekvési idejébe ékelődik, amelyet a hatalom szolgálata határol be. És hogy ebben a környezetben védhesse meg és valósíthassa meg érdekeit, ahhoz önreprezentációjának koherenciájában, a szolgálat azon idejében, ahol oly kevés idő jut önmagunkra, el kell tudni mozdulni, oda kell menni, ahol a cselekvés hatékony. Az úton egy tekintet, egy vízió, egy ima idejében megélt és egységesített időbeliségek, az Írásnak és a domináns eseménynek a tapasztalatai az őt közvetítő elbeszélésben egy olyan alakzatot építenek fel, amely egy pozíció társadalmi-politikai tapasztalatát szubjektiválja. A kitérő alatt, ahol feladatainak kényszerítő erejű ideje és érdekeinek védelme alól felmentést talál, Du Bois egyedül, majd nekünk is továbbítva tapasztalja meg egy részben álmodott és vágyott rendhez való tartozás szubjektív időtapasztalatának és a rá is érvényes politikai renddel való egyetértés idejének összeolvadását.

2.

Az az eset, amit vizsgálni akarok, 1663-ban következik be. Ekkoriban Marie Du Bois életének egy nehéz periódusából lábál ki (számos családi gyász, nemességét megkérdőjelezi az adóhatóságok). Ekkor dönti el, hogy – ahogyan ő fogalmaz – érdemeinek elismertetése érdekében XIV. Lajosnak felajánlja naplója egy újramásoltatott és szépen letisztázott részletét. XIII. Lajos halálának elbeszéléséről van szó, melynél húsz évvel korábban inasként volt jelen.

Június 10-e estéjén szolgálata megkezdésére érkezvén szánja el magát arra, hogy „emlékiratát” odaadja a királynak. E cselekedetét elmeséli „nap-

lójában”. XIV. Lajos azelőtt való este érkezett vissza Versailles-ból; betegségből épült fel: valami himlőből, mely egy adott ponton még életét is veszélyeztette. Az írás bemutatásának elbeszélése, illetve, ami azután következett, érdemes arra, hogy figyelmesen elolvassuk:

Másnap, vasárnap 10-én, a Király a szobaklozettján lefekvéshez készülődött; nekem egy fáklya volt a kezemben, világítottam neki; az egyik borbély fésülte; előhúztam egy aranyozott, szép kézírással teleírt, kék szalagokkal átkötött papirozt, és azt mondtam a Királynak: „Mivel szolgálatomat teljesítettem boldogult Királyunk halálakor, utolsó cselekedeteit napról napra feljegyeztem egy emlékiratban, melyet félve őriztem, hogy Felségednek tisztelettel és alázattal bemutathassam.” A Király elvette emlékiratomat, elolvasta az első oldalt, majd odanyújtotta de Nielle Úrnak, az aktuális szolgálat főlakájának, aki a gyertyatartót fogta, és azt mondta: „Nielle, őrizze ezt meg nekem, és adja ide holnap reggel, akkor nyugodtan megnézhetem.” Nielle úr elvette, és a zsebébe tette. Másnap, június 11-én, Szent Barnabás apostol napján a Király kezelésen volt; én nem tudtam; miután végzett, misét hallgatott és evett, a Királyné egy karosszékbe ült a Király ágyfejéhez, a Herceg az ágy lábához, de Mortemal, du Lude, de Saint-Agnan, de Villeroy és más urak az ágy köré helyezkedtek, a Király leült az ágyra, palástja a vállán, és azt a rendeletet adta de Nielle úrnak, hogy hozza oda az általam odaadott iratot és hangoosan azt mondta: „A tegnap este egyik inasom ideadta apám halálakor készült emlékiratát. El szeretném olvasni; hallgassatok meg”; elkezdte, és végigolvasta. Tizenkét oldal terjedelmű volt. (A teljes részlet: Du Bois 1936: 348–360)¹¹

Akár fogadhatnánk is rá, hogy a kék szalaggal átkötött aranyos papírt „szép kézírással” írták tele. Ez a formai sajátosság is alátámasztja XIII. Lajos haláltusája 20 évvel későbbben átadott emlékiratának áldozati jellegét. Az átadás gesztusa által Du Bois illő komolysággal, de nyíltan fordulhat a királyhoz. Az első oldalt elolvassván a király azt jelzi, hogy elfogadta inasának gesztusát. Azáltal azonban, hogy tovább már nem olvas, és a teljes szöveg elolvasását másnapra halasztja, arra is emlékeztet, hogy, bár elfogadja az ajándékot, de ezt csakis azáltal teheti meg, hogy fensége tökéletes érvényben marad. Ami viszont különleges, az az, hogy másnap ő maga olvassa vé-

¹¹ A szélére, a „végigolvasta” magasságába Du Bois ezt írta: „A Király elolvasta az emlékiratot, melyet királyi apja halálakor írtam, s mely az első, pergamenbe kötött könyvemben van benne.”

gig a tizenkét oldalt, és nem felolvastatja azt valakivel. A gesztus erőteljes, jól átgondolt, lehet még igen is átgondolt ahhoz képest, hogy egy szolgáló ajándékának értékét hivatott hangsúlyozni. Ez az eltúlzott jóindulat annak a jele, hogy az aranyozott lap és a kifogástalan írás végül is keveset számít, mindezek csak az uralkodó hangja által az olvasásban megjelenített királyi arckép esetleges közvetítői.

Megállapíthatjuk, hogy Du Bois elbeszélése átmenet nélkül vált át az áldozatnyújtás pillanatából az olvasás pillanatára, melynél ő maga nem volt jelen. A király emlékeztet ugyan az ajándékra, azonban a szolga nevét nem ejti ki („egyik inasom”). Az elbeszélés mégis úgy írja le a jelenet résztvevőit, a király mozdulatait és szavait, mintha a narrátor itt is jelen lett volna. Az elbeszélés függő voltára utaló jelek eltörlése egyesíti az éjszaka által elválasztott két pillanatot: mintha ugyanarról a jelenetről lenne szó. Szinte azt hihetnénk, hogy már akkor, amikor az emlékiratot átadta a szobaklozettján ülő királynak – a pillanat egyébként kiválóan alkalmas a szolgálói kérések benyújtására – a királynő, Condé herceg, de Mortemart és de Saint-Aignan hercegek, de Villeroy marsall, de Lude gróf is jelen voltak. De a királyné és a király belső köreihez tartozó nagyméltóságok nem voltak ott ennél a jelenetnél. Ők alkotják viszont azt a közönséget, amely előtt a király „egyik inasának” emlékiratát felolvassa.

A hangos felolvasás estéjén, amikor a szobaklozeten való tartózkodás pillanata ismét elkövetkezik, és a király „egyedül marad” (ami csak szófordulat, hiszen a király sosincs egyedül), megragadja az alkalmat, hogy inasát jóindulatúan megszólítsa: „Azt kérdezte, hogy az emlékirat megírása közben naponta írtam-e: azt válaszoltam, hogy igen, minden este leírtam, amit nap közben láttam; aztán megkérdezte, hogy hol lakom...” (Du Bois 1936: 348–360).

Ezek után Du Bois kilenc napot vár arra, hogy egy kevésbé szimbolikus jutalmat kérvényezzen. Június 20-án, szintén a szobaklozeten való tartózkodáskor, átnyújt a királynak egy kérvényt, melyben, anélkül, hogy a XIII. Lajos haláláról szóló emlékiratára emlékeztetne, megemlíti szolgálatának hosszú idejét, testvérei és vejei csatamezőn lelt halálát, és pénzjutalomért esedezik „igen kitartóan, hiszen ő maga sok mindenben szenved hiányt”. A kérvényt igen gondosan készítette elő. A király átveszi a kérvényt, „végigolvassa”, és megjegyzi: „Íme, a legszebb írás, amit valaha láttam; ki írta le ezt önnek?”. Erre a kérdésre Du Bois hazugsággal válaszol: „Azt mondtam, hogy egy Párizsban élő szegény rokonom. Ő meg azt mondta: »Hosszú ideig írta«? Én pedig: »Egy délelőtt, Felső.«”. Miután így reprodukálta a beszélgetést,

folytatja: „Ennek az egyházközségnek [Couture-sur-Loirról van szó, ahol a háza is van] egy Defains nevezetű gyönyörűen író előljárójának adtam oda a kérvényt leírás végett...” (Du Bois 1936: 348–360).¹² Ez a kis család és az elbeszélés könnyedsége arra utalnak, hogy nem szégyen hazudni a király előtt, ha ügyünknek előmozdításáról van szó. Du Bois nyilván azt akarta eltitkolni, hogy az írás már azelőtt készen állt, hogy Couture-t elhagyta volna, vagyis az emlékirat és a kérvény átnyújtásának összekapcsolását már korábban eltervezte. Később értesítik, hogy a király ezer fontnyi jutalomban részesítette. És mindezt régi szolgálataiért, illetve, hogy „azokat folytatni módjában álljon”. De az „emlékiratra” nem tett utalást.

Most pedig nézzük meg „Azon dolgoknak pontos emlékezetét, melyek XIII. Lajos, Franciaország és Navarra királya halálakor történtek 1643. május 14-én” (mely több kéziratot példányban is fennmaradt), abból a nézőpontból, melyet XIV. Lajos 1663. június 11-i felolvasása teremt.¹³ Mit is olvasott akkor valójában a Király? Milyen jelentése van a király szájában inasa egyes szám első személyű elbeszélésének? A kijelentés két helyzete, az „ént” mondó narrátoré és az uralkodói hangú olvasóé összeegyeztethetőnek tűnhetnek-e tizenkét nagy oldal felolvasásának idejére? Csakis Du Bois írásmódjának már a korban érzékelhetővé vált historiografikus dimenziója teheti elképzelhetővé, hogy a királyi hang egy inasi „énnel” azonosulhat.

Első látásra XIII. Lajos utolsó napjainak emlékezetes krónikájával állunk szemben. Hiszen a szöveg a jó halálról szóló közhelyek mindenikét tartalmazza: a jó keresztényét – kegyes olvasmányok, lelki beszélgetések, gyónás, utolsó kenet, áldás, imák –, illetve a kötelességekkel terhes, nyilvános és sajátos rituálékkal rendelkező királyét, melynek középpontjában a régensséget megszervező okmány nyilvánosság előtt való felolvasása áll.

¹² „A kérvény tetején gyönyörű azúrkek betűkkel ez állt: A Királynak és lejjebb elképráztatot betűkkel: Felség; a kérvény szövege pedig fekete betűkkel volt írva, azonban az egész annyira szépen, hogy már az is örömmel töltött el, ha arra gondoltál, egy emberi kéz így tudja forgatni a tollat.”

¹³ Több lerövidített kéziratot, illetve a 18. századtól kezdve nyomtatott változatot ismerünk: *Curiosités historiques*. II. [Történelmi ritkaságok.] Amsterdam, 1759; Cimber, et Danjou, *Archives curieuses de l'histoire de France*. V. [Ritka dokumentumok Franciaország történetéből.] 2ème série, 1838; Michaud et Poujoulat, *Nouvelle collection de Mémoires pour servir à l'histoire de France* IX. [Újabb emlékiratok Franciaország történetéhez] 1ère série, 1838; illetve legújában Alain Boureau, *Le simple corps du roi. L'impossible sacralité des souverains français, XVe-XVIIIe siècle*. [A király egyszerű teste. A francia uralkodók lehetetlen szentsége, 15–18. század.] Les éditions de Paris, 1988: 137–155, itt ezt a kiadást használok.

A narrátor finoman csúsztatja jelenlétét az elbeszélés ideje és az elbeszélő cselekedetek ideje között felcserélődő viszonyok közé. Az őt kérdező XIV. Lajos királynak azt válaszolja, hogy naponta írt, minden este. Elfelejtette viszont azt is hozzátenni, hogy otthon aztán ismét elővette jegyzeteit; különben nem kezdhetne volna elbeszélését ezzel a kimenetel ismeretében írott mondattal: „1643. február 21-én a király hosszú és halálos betegségbe esett.” Az, ahogyan a némiképp már történeti elbeszélést elrejtő napi krónika sajátos dinamizmusának látszata alá, egyben a narrátort is az elbeszélés eltűnő szereplőjévé teszi. Ez az eljárás pedig a királyi szoba jó hivatalnokának allegóriája. Amint ez a visszafogott jelenlét dominálni kezdi az elbeszélést, az „én” szolgálai tennivalói közben jelenik meg, illetve néhányszor azért, hogy érzelmeit kifejezze.

Ez utóbbi kategóriába tartozik mások cselekedeteinek helyeslése vagy elutasítása. Egy, az emlékirathoz 1663-ban függesztett jegyzetben elutasít például egy igen elterjedt pletykát. Április 21-én a trónörökös keresztelőjéről számol be, és hozzát teszi: „E pontos napló hamisnak nyilvánít egy olyan történetet, melyet mindenki hallott, én még nyomtatásban is olvastam, itt viszont hallgatok felőle; azt tudniillik, hogy a Trónörökös a keresztelési szertartás után visszatért a Királyhoz, és a Fenség megkérdezte tőle, hogy hívják, mire az ifjú herceg ezt válaszolta: »XIV. Lajos«. Erre a Király így felelt: »Még nem, fiam, még nem.«” Elismeri viszont, hogy a Király megjósolta a Rocroi-i győzelmet:¹⁴ „Este hat óra tájban a szundikáló Király felriadt és az ágy mellett tartózkodó herceghez fordult: »Azt álmodtam, hogy fia, Enghien hercege szembesült az ellenséggel, a harc kegyetlen volt és hosszadalmas, és a győzelem sokáig bizonytalan volt; de a kegyetlen harc után a mieinknél állapodott meg, és ők a csatatér urai maradtak.« Abban a percben, amikor a Király száját elhagyták ezek a szavak, a Rocroi-i csata győzelmének jóslata fogalmazódott meg.” (Boureau 1988: 144). Három pillanat kapcsolódik itt össze annak érdekében, hogy az igazságot alátámassza: az a pillanat, amelyben a haldokló király szavai elhangzanak, melynél az inas jelen volt; az a későbbi pillanat, amikor a rocroi-i győzelem bekövetkezte után rájöttek, hogy a király szavait jóslatként lehet értelmezni; illetve az elbeszélés aktualizálása a hangos olvasás által 1663-ban, a király szobájában, mely egyszerre hitelesítette a próféciát, illetve az azt közvetítő elbeszélést. XIII. Lajos halálának elbeszélésével az inas saját szolgálatának is emléket állít.

¹⁴ A Harmincéves Háborúban 1643. május 19-én lezajlott csata a francia és spanyol hadseregek között, mely francia győzelemmel végződött. (A ford.)

Az inas aktív szolgálóként határozza és jeleníti meg magát, és teszi ezt éppen a feladatkörén kívül eső kezdeményezései megidézésével. Hiszen a szolgálaton kívül olyan tevékenységi formákra jut ideje, melyeknek szabad és humánus voltát a királyhoz intézett szövegben is el lehet ismerni. És még az erős érzelmi benyomások egyes szám első személyű kommentárja sem minősül helytelennek; hiszen ily módon lehet a narratíva által kitüntetni és megjeleníteni egy mozzanatot a három héten keresztül zajló haláltusát meghatározó gesztusok és szavak folyamából. Vasárnap, április 29-én a király, akinek szobája a Saint-Germain-en-Laye-i „új kastélyban” található és észak-keletre néz, azt kéri, hogy nyissák ki az ablakot, hogy láthassa „utolsó lakhelyét”, vagyis a láthatáron megjelenő Saint-Denis-i királyi temetkezőhelyet. Szavai könnyeket csálnak szolgálói szemébe. Mindez azonban még semmi az utolsó éjszaka jelenetéhez viszonyítva. A király búcsút akar venni az őt körülvevőktől: „megtisztelt azzal, hogy kezembe tette a kezét, amit én könnyekkel áztattam; majd abban a kegyben részesített, hogy jóindulata utolsó jeleként megszorította a kezem; ami annyira mélyen megérintett, hogy amint fel akartam állni, hogy a helyet átadhassam társaimnak, akik ugyanarra a kegyre vártak, félájultan a kézre borultam és négykézláb vonszoltam el magam onnan” (Boureau 1988: 148). Du Bois napok óta érintkezik a király testével, támogatja, elmozdítja, segíti biológiai funkcióinak végzésében, azonban a király kezével való érintkezés, melynek akaratlagos és hatalmas nyomása az inasával szembeni „jóindulat” kifejeződése, összeroppantja a kegyben részesítettet: lényegi különbség van a könnyektől áztatott mozgásképtelen kéz és a fenséges akarattól mozduló, kegyel eltöltő és a királyi feladatot betöltő kéz között. A fenség kisugárzása e nagyon felemelő pillanatban soha többé nem hagyja el azt, akire kitöltetett. Hatásai Du Bois életének más fenséges pillanataiban is követhetőek. Néhány év múlva azt látjuk, hogy kis unokájával Godeau¹⁵ sorait és XIII. Lajos megzenésítését tartalmazó zsolnárt énekelte el, éppen azt, amit a király 1643. április 24-én énekelte el, amikor líráját utoljára vette kézbe. Még jelentősebb viszont, hogy haldokló anyjának a Bernardin de Montereul jezsuita szerzetes¹⁶ által írt Jézus-élet-

¹⁵ Antoine Godeau (1605–1672) francia író és prelátnak. Vallásos verseket, halotti prédikációkat és hagiográfiai munkákat írt. Parafrazálta Dávid zsolnárait, melyet többször megzenésítettek. (A ford.)

¹⁶ Bernardin de Montereul (1596–1646) jezsuita szerzetes. *La vie du Sauveur du Monde* című könyve 1637-ben jelent meg Párizsban. (A ford.)

rajzot olvassa fel, mely a király utolsó olvasmánya volt május 13–14-ének éjjelén.

Azt is észre kell vennünk, hogy a király esendő testének megidézése – annak minden részletével – nem áll ellentmondásban azzal, hogy ez a test az utolsó leheletig a maga sugárzó és szinte emberfeletti intenzitásában képviseli a fenséget. Mindezt annak ellenére, hogy az emberiség legszenvedőbb és a testi megalázkodás legelső fokára süllyedt emberi kategóriához tartozik. Az is igaz viszont, hogy XIII. Lajos maga fejezi ki testi esendőséget és szava fel is jogosít hasonló megállapításokra:

A Király azt mondta, hogy rosszul töltötte az éjszakát; az éjszakai és még most is folyamatban levő üritések elgyengítették. Egy ilyen után, amikor éppen egyedül voltam ágyfejenél, és levettem róla a fehéreneműt, hogy megmohassam, és kissé felemeltem takaróját és paplanját, végignézett a testén. Miután néhány pillanatig nézte, az égre emelte tekintetét: „Istenem, mennyire sovány vagyok!” Valójában már ennél soványabb nem lehetett. Csak csont és bőr volt; a lábak és a combok oly soványak voltak, hogy fentről le csak a térd tűnt kissé vastagabbnak; a többi csontsovány volt (Boureau 1988: 139).

Fenség és esendőség nyilván kölcsönösen támogatják egymást a keresztény agonizálás szellemiségében. De milyen hanglejtéssel, undorral és sajnálkozással olvashatta fel e sorokat XIV. Lajos 1663-ban a családtagoknak? A „győzedelmes király” hogyan írhatta így le az esendő királyi testet? Az ilyen jellegű igen gyakori részletek nem ártottak Du Bois szövege jó fogadtatásának. A fenség, a hatalom hogyan nyilvánulhatott meg továbbra is az agónia vulgáris kifejeződésének alávetett testben? Hogyan értelmezhetőek a hatalom jelei egy olyan elbeszélésben, mely nem titkolja el ezt az alávetettséget? A mi megértési képességeinken kívül eső válasz abban a különbségben áll, melyet a saját testét is színre vivő író Du Bois a megérintett és a megérintő királyi kéz víziójában rajzol meg, annak a hullámozó érzelmi benyomásnak a rejtélyében, amelyet érintése okozott.

3.

Egy évvel azután, hogy XIV. Lajosnak felajánlotta apja haláláról szóló emlékiratát, Marie Du Bois-nak egy eléggé kétséges próbát kell kiállnia, mely a szolgáló és ura közötti ragaszkodás árnyoldalát is látni engedi. A próba 1664. július 30-ával kezdődik el egy Fontainebleu-ben Claude Du Bois nevű

unokaöccse által írt levéllel. Ez az unokaöcs, akivel együtt tért vissza Fontainebleu-ból, ahol az udvar éppen tartózkodott, arról tudósítja, hogy fogságba esett. Azzal vádolják, hogy a nagybátyja cinkostársa, aki ellen pedig az a vád, hogy négy húszezer font értékű aranypénzzel teli erszényt tulajdonított el a király szobája melletti kis szobából, „ahol a kemencén kovácsolt képek, fölötte pedig keleti kereskedők képei vannak”.¹⁷ Du Bois-t, a hűséges inast házi lopással, halállal büntetendő főbenjáró vétekkel gyanúsítják egy mosónő vallomása alapján, aki azt állítja, hogy az inas a királytól ellopotthoz hasonló erszényből kivett aranypénzzel fizette ki. Hirtelen el is határozza, hogy Fontainebleu-be utazik; annyira gyorsan, hogy a döntés pillanatáról nem is emlékezik meg az elbeszélésben. Miután elolvasta a levelet, Isten segítségét kéri és hozzáteszi: „Azt mondtam a szolgálólányomnak, hogy készítsen nekem fehérneműt és mindent, ami a fontainebleu-i utazásomhoz szükséges, és megmondtam neki utazásom okát is.” Huszonnégy órán keresztül ugyanezt teszi, elmeséli a vele történeteket mindenkinek, akivel találkozik. Előbb a fiához megy és megkéri, hogy kísérje el Fontainebleu-be, majd Tréhet-be, ahol a környék ura meghívta ebédelni: megmutatja „a társaságnak” unokaöccse levelét, majd megkeresi a Curé-i papot és előadja „ügyét”. A pap azt mondja neki, hogy „olyan, mint József”, utalva ezzel József és Potifárné bibliai esetére (Teremtés, XXXIX). Másnap reggel részt vesz a misén, úrvacsorát vesz, majd a fiával együtt útnak indul. Majd megáll Montoire-ban¹⁸ a lányánál és az unokájánál, „akiknek elmondtam, mi történt, azonban ők nem aggódtak miatta, hiszen Istennek gondja lesz arra, hogy megvédjen ártatlanságomban”. Valójában gondosan adagolja fájdalmának nyilvánossá tételét: értesíti családját, papját és mindazokat, akiket még a katasztrófális hírről való értesülése előtt meg szeretett volna látogatni (Tréhet urát és meghívottjait). Ezek a személyek alkalom adtán tanúskodni tudnak ártatlanságába vetett nyugodt hitéről és lelkiállapotáról. Azonban azt is hangsúlyozza, hogy La Chartre-i¹⁹ látogatása előtt csakis „az Istenanyát” kereste fel. Így bizonyítja ártatlan nyugalmát, mely lehetővé teszi, hogy minden ismerőst emelt fővel köszöntse anélkül, hogy rejtegetné az őt ért vádat, illetve azt, hogy az azonnali, sietős tisztázást elutasítsa, mely gyanús lehetne, vagy pedig ura döntéseivel szembeni lázadását sugallhatná.

¹⁷ A teljes ügyhöz lásd *Emlékiratok*, Grandmaison kiadása, 1936: 372–392.

¹⁸ Loir-et-Cher megyében, Vendôme járásban levő falu. (*A ford.*)

¹⁹ Falu a Loire mellékfolyójának, a Loirnak a völgyében. (*A ford.*)

A három és fél napig tartó, három kitérős (Fréteval²⁰, Janville,²¹ Saint-Denis²²) Fontainebleau-i utazást misehallgatások és templomlátogatások tartják. Varize-ban²³ például egy „szent embert” látogat meg, és megjegyzi „én láttam azt a szent embert, akit a helyére fogok helyezni”. Ez utóbbi megjegyzéssel kézírata szerkezetére vonatkozóan újabb részletet közöl (a cselekményhez képesti eltolódását), és azt is látni fogjuk, hogy ennek az epizódnak a cselekmény egy későbbi mozzanata számára való fenntartása mennyire jelentős jelen események értelmezése szempontjából.

Malesherbes-be²⁴ érkezvén, ahol ügyében a királybíró fog majd ítéletet tenni, felveszi a kapcsolatot az ügye megítélésében, illetve az udvarban történt kihágások és gyilkosságok megítélésben illetékes tisztviselő egyik poroszljával, és ettől egy rossz meg egy jó hírt tud meg. A rossz hír az, hogy nem csak a mosónő tanúskodott ellene: Sermaise-ben egy férfi azt nyilatkozta, hogy látott egy fiatalember kíséretében utazó gyanúsán viselkedő (azt állította, hogy Fontainebleau-be tart, holott az ellenkező irányba indult) öreget, aki „a nyeregben egy iszákban a királyéhoz hasonló méretű pénzesládát hordott”. Sermaises a Fontainebleau és Vendôme közötti úton található, az öreget és a fiatalat pedig körülbelül akkor látták arra, amikor Du Bois és unokaöccse is ott lehettek. A jó hír pedig az volt, hogy azon a napon, amikor a királlyal közölték az inasát terhelő gyanút, ő azt mondta „hogy erről ne beszéljenek, tartsák titokban, és hogy ő meg van győződve hűségem felől”. Du Bois hozzáteszi: „A Király pártfogásának tudata megvigasztalt”. Azt is el kell viszont ismernie, hogy üldöztetése nem ért véget, és hogy, bár a király meg volt győződve ártatlanságáról, beleegyezett unokaöccse bebörtönöztetésébe.

Augusztus 3-án, vasárnap délután 2 órakor Du Bois és fia megérkeznek Fontainebleau-be. A Monsieur²⁵ egyik házi szolgájánál szállnak meg, aki szintén Vendôme-i származású, és üdvözlök feletteseiket, Saint-Aignan herceget, a király szolgálatára rendelt első nemest, és az első királyi inast; ezek után „senkit sem akartam látni” – fontos, hogy ne tegye ki jelenlétét az udvaroncok pletykáinak az esti, központi fontosságú jelenet előtt.

²⁰ Helység a Loire mentén, Vendôme-tól 16 kilométerre. (A ford.)

²¹ Eur-et-Loir járás központja. (A ford.)

²² Párizs északi külvárosa. (A ford.)

²³ Falu Eur-et-Loir járásban, Franciaország központi részén. (A ford.)

²⁴ Loiret járás székhelye az Essonne völgyében. (A ford.)

²⁵ A király legidősebb öccse. (A ford.)

Megvártam a királyi lefekvést; alighogy a király jó éjszakát mondott, a tömeg kiment, és a király leült vacsorázni, térdre borultam lába előtt és könnyek között így szóltam: „A múlt szerdán egy levelet kaptam, mely arról szólt, hogy egy nő azt a vallomást tette, miszerint én egy aranyakkal teli barna tarsolyból fizettem ki őt; ami a Felségedet ért lopás vádját hárította rám. Életemet hoztam felséged lába elé, hogy tettemről feleljek.” Megmutattam neki hasonló színű imakönyves tarsolyomat, és a fehér szalagokat, melyeket a nő varrt oda, hogy a királytól kapott 100 aranyat tartassam benne, és azt mondtam: „Felség, ha ilyen vétek terhelné vállamat, nem kérnék kegyelmet életemnek, így nem tudnék többé élni; azonban, mivel Isten kegyelméből ártatlannak ismerem magam, oltalmáért esedezem. Ah! Felség, öreg koromban a legnagyobb király, az irántam gyerekkora óta jóindulattal viseltető, ma pedig méltatlanságom ellenére folyamatos kegyekkel és jóindulattal engem elhalmozó legjobb uralkodó házi latrának minősítettet! Felséged házi szolgálatának feladatát mindvégig akkora odaadással és hűséggel láttam el, hogy nem számíthatnak részemről, sem szeretteim részéről hasonló cselekedetre.

Az ura előtt térdeplő öreg szolgáló patetikus látványán túl ez a szónoklat négy üzenetet közvetít a király felé: fenséges és hivatalos ártatlansági bizonyítékkal ér fel; a túlságosan igénybe vett, ezért feledésre hajlamos emlékezetben felidézi a hosszan tartó és sajátos hűséget; vádlója szavainak racionális értelmezését adja: imakönyve barna színe vezethette félre a nőt; végül nagyon finoman hangsúlyozza, hogy ő maga a király udvartartásának tagjait gyanúsítja. Valóságos – szónoklattanilag igen jól előkészített – retorikai cselekedetről van szó, bár semmit sem tudunk előkészítésének folyamatáról. Igaz ugyan, hogy a „tömeg kiment”, de a királynak családtagjai és az őt körülvevő szolgák (a ruhatári főfelügyelő, az első három komornyik, a dolgozószoza három titkára, „az összes királyi szolgálatra elrendelt nemes”) előtt kell válaszolnia; és csakis a megszólításban kért oltalom és megidézett jó viszony szólamában válaszolhat, vagy pedig végletes szigorúsággal fejezheti ki bizalmatlanságát és saját gyanúját.

A Király jóindulatúan ezt válaszolta: „Álljon fel”, majd megismételte, és így folytatta: „Azok, akik az ön hiányában erről az ügyről hallottak beszélni, a megmondható, hogy én annyira meg vagyok győződve az ön hűségéről, hogy kincseimet is önre bízám, hiszen tudom, hogy nem fog megcsalni.” Ismét térdre ereszkedtem, megköszöntem, és azt mondtam, hogy erre a kegyre méltatlan vagyok, és így folytattam: „Felség, unokaöcsém börtönben van. – Még mindig?” kérdezte a Király. S amint igennel

válaszoltam, ezt mondta: „Holnap rendelkezni fogok, hogy szabadon bocsássák. – De Felség, én magamat igazolni jöttem. Felséged pedig annak a kezére bíz engem, akinek a kezére akar.” – „A királybírónak kell rendelkeznie a sorsa fölött.” Így folytattam: „Holnap reggel nála leszek, Felség.”

A kérelmező gondosan ügyel arra, hogy ne emelkedjék fel a király első felszólítására. Azonban ura megnyugtató szavai hallatán felemlíti unokaöccse rabságát, és eljátssza azt a kis színjátékot is, hogy nincs tudatában a róla ítéletet tevő személy kilétének, holott találkozott már a királybíró egyik beosztottjával. Nyilván nem is számíthatott más válaszra, mint amit a király adott, azonban annak is szükségét érezte, hogy egyfajta jogi járatlanságot tanúsítson. Másnap reggel pedig, ahogyan ígérte, megjelenik a királybírónál, aki kikérdezi, majd a királybíró helytartójának rabja lesz, aki megszervezi a mosónővel való szembesítést. A nő fenntartja vádjait. Du Bois pedig ezt írja: „Nagyon meglepődtem, és azt mondtam neki, hogy valamelyikünknek meg kell halnia.” Azonban feltehetőleg az ügyész által indítványozott királyi kezdeményezés megakadályozza az ügy tragikus kimenetelét. XIV. Lajos elküldi a két lopott erszényt a második szembesítésre; megtudjuk, hogy a két erszényt július 30-án megtalálták a király ablaka alatt, ahova valaki finoman elhelyezte őket... E második szembesítéskor (mely másnap zajlik) megmutatják a két erszényt a mosónőnek – nyilván anélkül, hogy eredetükre figyelmeztetnék. A nő nem ismeri fel az erszényeket, sem a felmutatott aranypénzeket, és az is kiderül, hogy képtelen megkülönböztetni az aranyat a réztől. Augusztus 6-án a királybíró megírja beszámolóját és ebben Du Bois ártatlanságát állítja. A király elrendeli az unokaöcs szabadon bocsátását, és azt is, hogy inasa megfelelő kártalanításban részesüljön.

Ezen az estén Du Bois jelen van a Király lefekvésénél, a jelenetet pedig egy részletekben igencsak bővelkedő elbeszélésben meséli el:

Mivel uram rendelete folytán szabad voltam, nem mulaszthattam el lefekvésénél jelen lenni. Alighogy elbúcsúzott a tömegetől, nem várta meg, hogy én beszéljek hozzá, hanem azzal tisztelt meg, hogy megkérdezte: „Nos? Az a nő?” A neki kijáró tisztelettel közeledtem Őfelségéhez, és ezt mondtam: „Felség, nem ismerte sem az erszényt, sem a pénzt, melyet felséged jóakaratóból kifolyólag mutattak meg neki; ezeket ő sem, és én magam sem láttam soha, engem pedig nagyon meglepett, hogy vele szembesítettek, s ő állította, hogy egy arannyal teli erszényből fizettem ki őt; és Felség, íme az erszény és az érmék, melyek annyi gondot okoztak nekem,” Ő pedig nyitott kezem felé nyújtotta kezét, elvett őt vagy hat érmét, megnézte, és fennhangon ezt mondta: „Nézzék, kérem, hogyan lehet ezeket az aranypénzzel

összetéveszteni”. Én ezt mondtam: „A nővel én július 1-jén reggeli 7 órakor rendeztem ügyeimet, Felségedet pedig ugyanazon nap délutánján rabolták ki; azonban, hogy ennyire biztosnak láttam dolgában, és hogy az urak is elhitték szavait, ezt mondtam: »Uraim, ha mindössze ez a bizonyítékuk elítélésemre, Isten előtt jelentem ki, hogy a börtönből csak kivallatással fogok szabadulni; azonban vigyázzanak jól, mit tesznek, hiszen bizonyos vagyok ártatlanságom felől.« Felség, ez az eset meglepett ugyan, de egy percig sem éreztem csüggedni lelkemet; erre jöttömben felkerestem egy szent embert, Varize káplánját, a La Galissonière urának tulajdonába tartozó egyházközség papját. Ártatlanul elmeséltem neki a velem történeteket. Megkérdezte, hogy lelkiismeretem vádol-e valamivel, mire így feleltem: »Akárcsak önt, Uram.« Ő azt felelte: »Meg van írva: Mondd az igaz embernek, hogy minden rendben lesz; távozzon békével.« Felség, ezek a szavak nagy megnyugtatósságra szolgáltak.” A Király megkérdezte, honnan ismertem ezt az embert; én azt feleltem: „Felség, ahogy innen eltávoztam a hónap első vasárnapját az ő miséjén és az ő igehirdetésével töltöttem; a napi evangéliumi ige ez volt: »Mert mondom néktek, hogy ha a ti igazságotok nem több az írástudók és farizeusok igazságánál, semmiképpen sem mehettek be a mennyeknek országába.«²⁶ Felség, erről beszélt, és Felségednek mondhatom, hogy ennél szebb prédikációt én nem hallottam, és esküszöm Felséged színe előtt, hogy Szalézi Szent Ferenc²⁷ igehirdetései óta nem hallottam ehhez hasonló erejű beszédet.” Ugyanakkor megköszöntem a Királynak velem szemben tanúsított abbéli kegyelmét, hogy a királybíróval felmentő ítéletet íratott, és azt mondtam: „Felség, ha nekem vagy hozzátartozóimnak felrónak valamit ez ügy kapcsán, Felséged részéről semmi igazoló iratom sincs, amit védelmemre felmutathatnék; alázatosan arra kérem tehát Felségedet, hogy Du Plessis²⁸ úrral írasson valamit a

²⁶ Máté 5, 20. Kiemelés az eredetiben.

²⁷ Szalézi Szent Ferenc (1567–1622) savoyai születésű francia katolikus teológus, lelkiségi író és egyházszerző, a Tridenti Zsinat utáni katolikus szellemi, lelkiségi és intézményi megújulás jelentős alakja, egyházmegyes pap, 1602-től Genf püspöke, több pápa személyes tanácsadója. Az 1590-es évektől Chablais vidékén látott hozzá a reformáció által megtépzott egyházszervezet és hitélet újjászervezéséhez, püspökként pedig ugyanezt a munkát Annecy környékén folytatta. Szentté avatására 1661-ben került sor; 1887-től egyháztanító, 1923 óta pedig ő a katolikus újságírók védőszentje. (A ford.)

²⁸ Henri de Guénégaud, marquis de Plancy (1609–1676), francia államférfi, gazdaságpolitikus. 1639-ben apját, Gabriel de Guénégaud-t követte a kincstár élén. A király belső körének államtitkári címéről 1668-ban kellett lemondania Colbert javára. (A ford.)

Felséged nevében.” A Király így válaszolt: „Jogos kérés. Rendelkezni fogok Du Plessis úrnál.”

XIV. Lajos beszélgetést kezdeményez szolgálójával. Megszólítása („Nos? Az a nő?”) jóindulatát fejezi ki. Du Bois példás tisztelettel, urával szembeni áhitattól sem mentes alárendeltség hangján válaszol. Az írásban szóról szóra visszaadott beszélgetést viszont ő uralja: a király elhalványul általa és eltűnik benne. A királyi ítésvádjának alaptalansága hamar nyilvánvalóvá válik: a lopás délután történt, Du Bois viszont reggel fizette ki mosónőjét. A tények megállapításánál tehát semmi sem egyszerűbb. A király reakciója is, akárcsak az ítésvád, szánalmasan gyenge és az értetlenkedés hangján szólal meg: hogyan lehet a rézpénzt és az aranypénzt összetéveszteni... És az „Urak” kelepcebe kerülnek; szerencsére, Du Bois lelke nem csügged. Sőt, a királynak a Varize-i „szent ember” kilétére vonatkozó kérdéseire válaszolva az igazságtalanság szellemi megidézésének erejét is közölheti (s ezzel az esetet közvetve igazságtalanságnak minősíti). Mindezt egy olyan falusi káplán szavai által, aki éppolyan erővel prédikál, mint Szalézi Ferenc, akinek kanonizációja folyamatban van, és a következő évben avattatik szentté. Az időszolga felidézheti az 1622 óta, a király halála előtt tizenhat évvel már halott szent szavait. A káplán ékesszólásával arra figyelmeztette, amit át kell majd élnie: a szegények mellett a jog nevében igazságtalanul kínzottakat is szellemi magasságokba emelő hegyi beszédről prédikálva (Máté 5, 20) a káplán Du Bois-ra a kétségbe vont ártatlanság megtestesítőjének pecsétjét nyomta rá. A kétségbe vonás rosszindulatból és hazugságból ered. De kik voltak ágensei? Kinek a nevében hajtották végre? A „föld legnagyobb királya” előtt félig-meddig érinteni e kérdéseket – de mindezt a legnagyobb tisztelet kifejezésének szavaival – olyan mélységet kölcsönöz a kétségbe vont ártatlanságnak, mely a felmentéssel sohasem történt volna meg. És még ha a király nem is gondolt e felmentésre, az igazságosság megnyilvánulása (végre) a hivatalos irat kibocsátása lehet. És ebben a szónoki helyzetben lehetetlen nemet mondani a tévedésből vádolt ártatlan kérésére.

Másnap Du Bois meglátogatja Henri Duplessis Guénégaud királyi államtitkárt és ügyvezető titkárt, hogy megszerezze az azelőtti este ígért okiratot. Majd végiglátogatja az udvari méltóságokat és udvaroncokat, hogy elmesélje a szerencsétlen esetet, és amennyire csak lehet, nyilvánosságra hozza ártatlanságát. Egészen augusztus 12-i távozásáig a király egyetlen lefekvését sem mulasztja el. 9-én ismét a királyhoz fordul és bemutatja neki a „királyi kápolna” tervét, melyet a Couture-i templomban szándékszik felépíteni. Utolsó este újabb párbeszéd zajlik:

Igyekeztem mellette maradni a végzéssel, és az őfelsége által kibocsátani méltóztatott irattal a kezemben. Elolvasta, majd elégette a Belloings Úr által neki átadott levelet és üzenetet, és megkérdezte: „Mik ezek?”. Így feleltem: „Felséged jóakarátának és irántam tanúsított kegyelmének jegei.” Elvette a felsőt, és megkérdezte, hogy ez-e az, amit Du Plessis úr adott nekem; s mert igennel válaszoltam, kibontotta és végigolvasta. Majd azt mondta: „Nyilvánosságra fogja hozni?” Én meg ezt válaszoltam: „Felség, fel fogom olvastatni a nagymise szentbeszédét követően; mindenki tudja, hogy ezzel az erkölcstelenséggel vádoltak; jogos lenne, hogy bebizonyítsam az ellenkezőjét.” A Király azt mondta: „De hát kivel nem eshet meg hasonló méltánytalanság? Senki sem kivétel ez alól.” A Király visszaadta az okmányt; megköszöntem, elbúcsúztam tőle, és azt mondtam neki, hogy teljes erőmet az ő szolgálatára fogom áldozni.

Az elbeszélés itt ismét erős vizualizációs erőfeszítésre szólítja fel olvasóját. Du Bois kezében tartja a királyi aláírással, illetve a főkirálybíró aláírásával ellátott okmányt. Várakozik. A szobaklozetten a király elolvassa a szolgálatban levő főlakáj által átadott levelet és üzenetet; majd elégeti azokat. Mi lehetett abban a levélben és az üzenetben? A király titka marad. Talán a végre azonosított tolvaj neve, aki oly megmagyarázhatatlan módon helyezte el az erszényeket a király ablaka alá, s ezzel a király belső köreihez tartozóként lepleződött le? Ez a regénybe illő csúsztatás érvényes lehet az elbeszélés szintjén, bár erre az értelmezésre szövegszerűen semmi sem utal. A király végül ránéz Du Bois-ra, és kelepcebé csalja szolgájának ártatlansága: „Mik ezek?” A király esti sziesztáján végigolvassa a nevét viselő okmányt. A szobaklozetten ülő ember színre vitt hatalmának, fenségének tükrében látja meg magát. Ünnepelesen elismeri szolgája ártatlanságát, hallgatólagosan alaptalan zaklatásnak minősíti tehát az elszenvedett üldöztetést és gondokat, holott minderre éppen a szóban forgó hatalom nevében kerülhetett sor. Ebben a helyzetben már a szolga mondja ki az igazságosság kritériumát: „jogos lenne, hogy bebizonyítsam nekik az ellenkezőjét”, a király pedig csak tehetetlenségének furcsa megvallásával válaszolhat: „De hát kivel nem eshet meg hasonló méltánytalanság?” Úgy kell-e ezt értenünk, hogy a király házában senki sem talál menedéket a jogtalan rágalmazás elől? Igaz, a kijelentés már önmagában ellentmondásos: egyrészt vigasztaló, hiszen figyelmezteti beszélőtársát arra, hogy nem hiába történt meg vele mindez, s hogy minden balul ütött ki; másrészt pedig szétfeszítheti azt a diszkurzív és ikonikus kelepécét, melyet szolgája ártatlanul állított eléje. Ha a Du Bois-val megesettek esetlegesnek, szín-

te balesetszerűnek minősülnek, akkor az, aki szerencsétlenül elszenvedte mindezt, nem válhat az üldözött ártatlanság védelmezett és tökéletes megtestesítőjévé. A király a saját otthonában, ahol nem tudja uralomra juttatni az igazságosságosságot (mindenekelőtt azért nem, mert nem sikerül leleplezni az igazi tetteket), nem ismeri el, hogy Du Bois ezt a szellemi szerepkört lenne hivatott betölteni; a király lakosztályában Du Bois nem fog a Varize-i szent ember helytartója lenni.

A mosónő az idézésre – a tanúskodásra való hivatalos és ünnepélyes felkérésre – válaszul írta meg tanúvallomását, melyet minden templomban és esperesi központban a szószékből felolvastak. Ezáltal a királyi igazságszolgáltatás sajátlagos erejében és szertartásosságában bontakozott ki. Hálója azonban csak egy ártatlant, a király harmincöt éve hűséges szolgáját fogta ki. Az uralkodónak sokba került „e méltánytalanság” jóvátétele: saját maga vett részt az igazság helyreállításában azzal, hogy kölcsönadta az ellopott személyes tárgyakat, így pedig mindössze inasával szembeni segítőkészségét fejezte ki, de nem őrizte meg az igazságtevő király pozícióját; kétszer kezdeményezett beszélgetést szolgálójával (igen rendhagyónak minősülő eset); kézírásával ellátott hivatalos dokumentumot adott ki, melyet egyik minisztere írt meg, holott nem az állam hatáskörébe tartozó kérdést érintett: kijelentette, hogy „tudatában van a jelzett Du Bois megbízhatóságának és hűségének, aki egyik legrégebbi szolgája, és aki megkoronázása óta mindig jóra való emberként állt mellette.” Ez utóbbi mondat nyilván azt jelenti, hogy az uralkodó jó királyi és jó gazdai minőségében igazságot tett, azt a kérdést azonban függőben hagyja, hogy akkor miért engedte mégis megvádolni a megbízható és hűséges szolgát, hiszen ez a megpróbáltatás tanulságos történetébe ágyazva a „világ legnagyobb uralkodójának” tehetetlenségét és gyengeségét is tanúsítja. Du Bois elbeszélése tehát ezzel a tanúságtétellel zárul. Nyilván nem a nyilvánosság előtt, de legalábbis címzettjeinek általa elképzelt köre előtt, és előttünk is. Az elbeszélés nem jelenti ki tételesen, hogy a királynak a kis térben, a szeme előtt történő dolgokban, lakosztályában nem sikerül igazságosnak lenni, hanem gyakorlati tapasztalatként mutatja be mindezt. Amint akár egy pillanat erejéig is rálátunk erre a tapasztalatra, nem kerülhetjük el, hogy átérezzük a történeti tanúságtétel erejét, amely XIV. Lajos egy közeli és hűséges alattvalója tanúvallomásának politikai hatalmát mutatja fel.

*

1671 után, inasi szolgálatának utolsó periódusát követően Du Bois már nem ír: alig néhány sor vonatkozik 1672-re és még néhány bekezdés 1674-re. 1672-ből azt meséli el, tervbe vette, hogy udvara és kertje közé egy új falat húzzon fel, azonban nincsen pénze a munkálatokra, ezért habozik. Húsvét éjszakáján álmot lát: „gazdáját” látja, aki kétezer tallért ad neki és azt mondja: „ne félj elkezdni azt, amit szeretnél; lesz elegendő pénzed mindenre.” Számára ez a biztatás adja az álom jelentőségét és értelmezhetőségét. A mi szempontunkból pedig az őt megszólító és neki pénzt átnyújtó személy kilétét illető bizonytalanság az érdekes: „a következő éjszaka álmomban gazdámot láttam (bár nem tudtam, hogy a Király-e vagy valaki más), aki, ha jól emlékszem, kétezer tallért nyújtott át nekem, és ezt mondta...”. Ébredéskor már tudja, hogy „a tanács fentről jött”: hite érintetlen, azonban, minthogy „nem tudtam, hogy a Király-e vagy valaki más”, már nem látja pontosan, kit jelölt ki számára Isten időszaki gazdának. Már nem biztos abban, hogy a királyt kell felismernie az aranyszínű kegyeket osztó személyben. A királyi ajándék már nem kötődik arcképhez.

S minthogy szövege elejétől a végéig Du Bois arra vállalkozik, hogy a látott és átélt dolgokról tanúskodjék, mi – akik kizárásos alapon lettünk címzettjei – az írásban megragadható tapasztalat tanújaként látjuk őt. És ez az az esemény, mely végbement, és mely az olvasásban aktivizálódik. E valamás teljes egészében cselekvés, a világban és az időben végrehajtott írásos cselekvés. Marie Du Bois anélkül mesél, hogy szónokolna. Megmutat. Amit pedig hatalmi stratégiaként felmutat, az az elbeszélés színpadán egy kritikai politikai vízióként történik meg. Ennek a hűséges, elkötelezett és alázatos szolgának nincsenek kritikus gondolatai. Elbeszélése a maga megtermékenyítő erejének tudta nélkül sugárzott ki az időben.²⁹ Egy pillanatig is elegendő valójában a címzettjeivé válnunk ahhoz, hogy az írás általi láttatás aktusainak kritikai lehetőségeit felismerjük. Ezek azok, melyek az istenített herceg alázatos szolgálatában az érzések politizálódásának ellentmondásait

²⁹ Walter Benjamin fejtette ki az „erejüket önmagukban megőrző” elbeszélések megtermékenyítő erejének fogalmát (Benjamin 2000: 124). (Az idézett passzus eredetiben: „[...] die Erzählung; sie verausgabt sich nicht. Sie bewart ihre Kraft gesammelt und ist noch nach langer Zeit der Erfahrung fähig.” Vagyis: „[...] az elbeszélés; mely nem szolgáltatja ki magát. Önmagában őrzi meg erejét és hosszú idő múltán is képes a tapasztalásra.” (Benjamin 1977: 445–446) – A ford.)

és az ezzel járó szenvedéseket mutatják fel. A királyi lakosztályban elkövetett bűntény erre világít rá.

XIII. Lajos halálának elbeszélését vallomásként kell értelmeznünk, hiszen erre jogosít fel az elbeszélés egyes szám első személye. Az viszont, hogy húsz évvel későbben e szöveg XIV. Lajos számára felajánlatik, sajátos historiográfiai státust kölcsönöz az elbeszélésnek: a király haláláról szóló közvetlen történeté válik. Mégpedig három okból kifolyólag: 1. a klasszikus monarchikus szempontrendszerben a király halála olyan esemény, melynek szerepelnie kell a monarchia történetéről szóló összefoglalókban, vagyis a történelemkönyvekben; 2. az esemény első kéziratossá válása, illetve emlékiratos formájában „áldozatként” való bemutatása között megváltozott a tanúvallomás címzettje; 3. e rövid elbeszélés az autobiografikus elbeszéléshez képest önállósodott, amit a materiális hordozó megváltozása tett lehetővé és ez a „történelmi rendeltetésű darab” dimenziójával ruhazza fel a szöveget; ez az értelmezés azóta is érvényben van, mialatt Du Bois kéziratossá válta a „családkönyv” példája maradt. Az én olvasatomban a „napló” e részének tanúvallomásból történetírássá való alakulása megfer-tőzi Du Bois írásának többi részét is. Ezt az átértelmezést olvasatunkban a királynak felajánlott elbeszélés áldozatbemutatása és az illusztris olvasóra tett hatás epizódjának részletén mutattuk be.

Az, ahogyan a materiális hordozó és a címzett megváltozása által a szöveg a múltban státust váltott – és a váltást érzékelő olvasatunk által újra megtörtént –, más összefüggésbe helyezi el Marie Du Bois elbeszélésének autobiografikus összetevőjét. A király haláláról szóló elbeszélés és ezen elbeszélésnek a fia szobájában való felolvasása (e felolvasás egyébként az eseményeknél jelen levő inas társadalmi pozíciójának sajátosságát mutatja fel) kettős vallomás, amelyhez két újabb összetevő adódik hozzá. Ezek az elbeszélés historiografikus erejét a tanú személyén túl, a vízió és a tanúságtétel prizmáján keresztül láttatják. Az első összetevő: a Rocroi-i győzelemről szóló jóslat megerősítése (vagy pedig tagadása, a kis XIV. Lajosról szóló anekdota esetében). Itt a király szájában a megerősítés ünnepélyes aktusává válik. A második összetevő pedig: XIII. Lajos haldoklásának elbeszélése, illetve különösen a megérintett kéz döbbenetes epizódja, az egyszerű „történelmi kuriózumból” a király teste (vagy inkább a kettős királyi test) teológiai-politikai státusának performatív állításává alakul.

E kijelentések performatív ereje abból származik, hogy képesek működésükben és következményeikben kimutatni a király közelében levő szolga funkciójának ellentmondásosságát. Nekem viszont az az érzésem, hogy

ahhoz, hogy ezt írásban lehessen megtenni, egyéb reprezentációs rendszerekhez hasonlóan a narrátornak itt önmaga szemlélőjévé is kellett válnia. Ez az eljárás pedig leginkább a *Fronde* idején elmondott Mont Valérien-i imádság epizódjában érhető tetten. Mindez úgy lesz része a historiográfiának, hogy megtöri a közvetlenséget. És miközben megtöri, nem engedi látunk a törést, hiszen éppen ez a közvetlenség ad tekintélyt a narrátornak. Miközben csendben megtöri, szimulákrumként még mindig jelenlevőként láttatja.

Így ismerjük fel azt, hogy a közvetlenség kérdését két különböző és elentmondásos gondolatsorra lehet, vagy kell felbontani. A kezdetben tanúságként értelmezett elbeszélés performatív meghosszabbítását a visszaállított múlt lendülete határozza meg. Ez a cselekedet viszont távolságtartással jár együtt, hiszen ki kell lépnie a közvetlenségből ahhoz, hogy a „prenne” múltját a maga sajátosságában állíthassa vissza. A közvetlenséggel való historiografikus szakítás e pillanata, a pillanat, amelyben közvetlenséget a megjelenített múlt közvetíti, teszi lehetővé azt, hogy az írásban egy meghosszabbított jelen a cselekedetektől távol kerülve is valóságffektusokat hozzon létre. Éppen a közvetlenségből való kilépésben „valósul meg” annak historiográfiai ereje és éri el a tanúság azt a sűrűséget, amelyben már közölhetővé válik.

Fordította Keszeg Anna

Bibliographie – Szakirodalom

ARASSE, Daniel

1996 [1992] *Le détail. Pour une histoire rapproché de la peinture.* [A részlet. A festészet közeli történetéhez.] Flammarion, Paris

BENJAMIN, Walter

1977 Der Erzähler. Betrachtungen zum Werk Nikolai Lesskows. In: *Gesammelte Schriften* II/2. Frankfurt/Main, 438–465.

2000 Le conteur. Réflexions sur l'oeuvre de Nicolas Leskov. In: *Oeuvres* III. Gallimard, Paris, 114–151.

Forrás

DU BOIS, Marie

1936 *Mémoires de Marie Du Bois sieur de Lestourmière et du Poirier, gentilhomme servant du roi, valet de chambre de Louis XIII et de Louis XIV, 1647–1676.* [Marie du Bois Lestourmière és Poirier urának, a király hűséges alattvalójának, XIII. és XIV. Lajos lakójának emlékiratai, 1647–1676.] Publiés par Louis de Grandmaison–Société archéologique, scientifique et littéraire du Vendômois, Vendôme

BOUREAU, Alain

1988 *Le simple corps du roi. L'impossible sacralité des souverains français, XVe–XVIIIe siècle.* [A király egyszerű teste. A francia uralkodók lehetetlen szentsége, 15–16. század] Les éditions de Paris

